

ПРО НАЩАДКІВ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО НА ПОЛТАВЩИНІ XVIII ст.

У публікації представлено два виявлені у фондах Центрального державного історичного архіву України документи, котрі стосуються справи про закріпачення поміщиками Базилевськими нащадків гетьмана Богдана Хмельницького – козаків Миргородського полку Федора й Романа Крикуненків.

Ключові слова: Богдан Хмельницький, нащадки, закріпачення.

Про особисте життя видатного гетьмана України Богдана Хмельницького відомо, на жаль, дуже й дуже мало. Серед понад 600 універсалів та листів козацького очільника не збереглося жодного (!), написаного до дружини чи дітей, немає й бодай стислого щоденника («діаріуша») або якогось іншого джерела такого типу особистого походження. Через це доводиться спиратися на короткі, часом сумнівні повідомлення іноземних авторів, які не дають достатньо повної картини. Невідомо точно навіть місце й рік народження гетьмана, кількість його дітей, не кажучи вже про онуків... Лише у самостійній Україні з'явилися ґрунтовні дослідження родини Б.Хмельницького авторства Я.Дашкевича та В.Кривошеї, але в них через брак джерел залишилися нерозв'язаними ряд важливих питань. Так, В.Кривошея дійшов висновку, що подружжя Богдана й Ганни (Гафії) Хмельницьких мало 3–4 синів і 6–8 доньок¹. Про онуків дослідники або мовчать, або висловлюються туманно. Із синів Богдана лише Тиміш начебто мав двох близнят від Роксанди, дочки молдавського господаря Василя Лупу; із дітей дочок відомо тільки про Юрія Нечая – сина полковника Івана Нечая та Стефаниди Хмельницької, Юрія й Василя Виговських – синів Данила Виговського (брата гетьмана Івана Виговського) та Олени Хмельницької. В іншій дочці (незнаної на ім'я) від шлюбу з Лукою Мовчаном був син Федір і дочка (також невідома на ім'я), яка стала третьою дружиною Григорія Дорошенка, брата гетьмана Петра Дорошенка. Але враховуючи те, що в тогочасних українських родинх було у середньому 7–8 дітей, можна припустити, що внуків гетьмана набагато більше, а джерела зберегли імена лише деяких з них.

Є певні підстави вважати, що нащадки Богдана живуть і в наш час. Щоправда, до гетьманів і кошових отаманів примазується чимало самозванців. Так, одному з авторів цієї публікації доводилося бачити «нащадків» Петра Конашевича-Сагайдачного, Івана Сірка, чути про «нащадка» Петра Дорошенка з Австралії тощо. Однак якось у коридорах академічного Інституту історії в 1980-х рр. нам довелося поговорити з 50-річним чоловіком, котрий називав себе нащадком народовольця В.Дебагорія-Мокрієвича і прийшов в якійсь справі останнього (нагадаємо, що Карпо Мокрієвич був у 1669 і 1672 рр. генеральним писарем Війська Запорізького). Він сказав, що за родинним

¹ Дашкевич Я. Родинний клан Хмельницьких // Київська старовина. – 1995. – №4. – С.95–101; Кривошея В.В. Козацька еліта Гетьманщини. – К., 2008. – С.69.

переказом їхнім предком був Іван Нечай, дружиною якого була Стефанида Хмельницька. «Але ж вони були заслані у Сибір!». «Так. Але вони повернулися із заслання». Ця інформація була сприйнята зі зрозумілим скепсисом, адже ніяких документів, що підтвердили б її правоту, незнайомий співрозмовник не мав. Яким же було здивування, коли 2002 р. в Головному архіві давніх актів у Варшаві нам удалось виявити матеріали, котрі чітко свідчили, що в 1668 р. (після Андрусівського перемир'я 1667 р.) Іван та Стефанида були повернуті з Сибіру на Батьківщину, але замість Бобруйського староства, яке їм належало до заслання, вони від короля Речі Посполитої Яна Казимира отримали менш престижне Загальське староство (теж у Південній Білорусі)². Отже, якщо в даному випадку родовий переказ незнайомця виявився вірним, то цілком вірогідно, що він був нащадком не тільки В.Дебагорія-Мокрієвича, але й Богдана Хмельницького!

Те, що в архівосховищах ще можна віднайти дані про рід Хмельницьких, переконує остання наша знахідка. У фонді ЦДІАК України №763 («Канцелярія малоросійського генерал-губернатора Румянцева-Задунайського») виявилася справа 1775 р. на трьох аркушах «Про закріпачення поміщиками Базилевськими нащадків Богдана Хмельницького – козаків с. Остап'є Миргородського полку Федора та Романа Крикуненків». Село Остап'є (нині у Великобагачанському р-ні Полтавської обл.) нам відоме вже тому, що неподалік від нього – знамениті Турбаї, знані через антикріпосницьке повстання останньої чверті XVIII ст., і Зубані (Глобинський р-н Полтавщини) – рідне село батька одного з авторів цієї публікації, яке значиться ще на картах І.Л. де Боплана (перша половина XVII ст.).

6 (17) червня 1775 р. графові Румянцеву було направлене «доношение» (по суті, скарга) козаків Остап'ївської сотні Миргородського полку на братів Базилевських (Федір Федорович був остап'ївським сотником у 1764–1772 рр., а Андрій Федорович Базилевський обіймав цей уряд упродовж 1772–1783 рр.). У цьому документі говорилось про те, що місцеві козаки, прозвані Карпенками або Крикунами (Крикуненками), є нащадками Григорія та Юхима Хмельницьких (очевидно, рідних братів), які були чи то внуками, чи то правнуками гетьмана. Вони жили у Чигирині, а потім із сестрою Марією переселися до с. Остап'є, були козаками. Тут їх почали називати Карпенками, а потім і Крикунами. По смерті Юхима залишилося двоє синів: Ничипір і Федір, а по смерті Григорія – малолітні Павло й Роман. Із часом Павло проживав у свого зятя – підданого Базилевських: Григорія (остап'ївського сотника у 1757–1764 рр.) і Федора. Роман служив у різних козаків, а потім, досягши повноліття, купив маєтність у сусідньому селі Шилівці та перебрався туди, а за ним і Павло. Обидва несли козацьку службу, але через два роки Павло помер. Тим часом Базилевські потроху почали обтяжувати Романа повинностями, котрі зазвичай накладалися на кріпаків. Урешті вчинили розбійницький напад на його домівку, захопивши матір, дружину, дітей і рухоме майно, та вивізнивши їх до своєї слободи Очереватої. Сам Павло втік до двоярідного брата

² Мицук Ю.А. Albaruthenica: Студії з історії Білорусі. – К., 2009. – С.210–215.

Федора і разом із ним подав у Сорочинцях відповідну скаргу на Базилевських на ім'я миргородського полковника Федора Зіньківського (перебував на цьому уряді впродовж 1774–1782 рр.). У ній вони також вказали, що документи, які підтверджували їхнє походження від Богдана Хмельницького та шляхетство, у Федора Юхимовича взяв Павло – покійний батько Якова Махненка (Михненка), остап'ївського сотенного писаря. Ці папери писар відмовлявся повернути їхнім власникам, хіба що за гроші (як сказала писарева мати, треба було заплатити 20 руб.). Оскільки скарга на ім'я миргородського полковника не дала результатів, Павло та Федір, боячись, щоб їх не спіткала доля земляка (Сави Валенка), якого з козацького стану силоміць перевели у кріпаки, побоюючись також погроз із боку Базилевських, залишалися у Сорочинцях і просили графа П.Румянцева, як президента Малоросійської колегії, щоби він захистив їх – забрав документи на шляхетство в остап'ївського писаря й перевів в інший полк (Полтавський, Решетилівську сотню). До цієї скарги долучено лист решетилівського сотника Х.Бузановського (сотникував у 1767–1779 рр.).

Не знаємо, як завершився цей конфлікт, і якою була доля ймовірних нащадків Богдана Хмельницького. Але безмежне свавілля поміщиків Базилевських погано скінчилося для їхнього потомства – Степана, Івана та Мар'яни. У 1789 р. повстали козаки села Турбаї, яких Базилевські закріпачували. Їх підтримали мешканці сусідніх козацьких сіл Зубані, Очеретувате, Великі Кринки. Це повстання було придушене регулярними російськими військами аж у 1793 р., а проти його учасників розпочалися репресії...

*Доктор історичних наук, професор Ю.А.Мицик,
кандидат історичних наук І.Ю.Тарасенко (Київ)*

№1

6 (17) червня 1775 р. «Доношение» козаків Остап'ївської сотні Миргородського полку Карпенків (Крикунів, Крикуненків), котрі вважали себе нащадками Богдана Хмельницького, графові П.Румянцеву зі скаргою на закріпачення їх поміщиками Базилевськими

Его сиятельству высокоповелительному г-ну генералу-фельдмаршалу, командующему армиею и корпусом, расположенными в стороне Крыма, Малой России генерал-губернатору, коллегии Малороссийской президенту, кирасерского военного ордена полку полковнику и разных орденов кавалеру графу Петру Александровичу Румянцеву

Нижайшее доношение.

Умершие отцы наши, Григорий и Евфим Хмельницкие, бывшего малороссийского гетмана Богдана Хмельницкого внуки или правнуки, совершенно по простоте нашей мы знать не можем; жителствовали в украинском под державою Полскою находячомся в городе Чигирине. Ревнуя предку своему, гетману Хмельницкому, вышли с

сестрою Мариєю под державу Российскую в Малую Россию полку Миргородского в местечке Остапье, где искупя козацкие грунты; обопольно служили престолу российскому козаки, отбывая воинские службы чрез многие года по смерти их, переименовав по простоте их Карпенками, а на последни нас уже прозывают и Крикунами, а по смерти их от Евфима оставшись два сына с нас просителей, Никифор да Федор, и ныне выборную казачью службу и чрез всю прошедшую турецкую войну в походе отправляли; по Григорию ж остались в малолетстве два сына Павло да с нас просителей Роман. И оной Павло по причине временного прожития его в зятя нашего по сестре посполитого остаповского жителя подданного гспд суддеа земского остаповского Григория и городского миргородского Федора Базилевских, со соседом или работником совершенно знати не можем, а с нас Роман с малолетства до возраста находился по разным козакам в службе. Пришовши ж в совершенный возраст, купил в селе Шилувці той же сотне Остаповской поместье казачье, и как с одного, так и с прочих по отцу оставшихся недвижимых имений, отправлял же козачью службу поныне, а по той и показанный Павло от зятя, подданного Базилевских, перейшовши в Шиловку, отправлял совместно с нас Романом козачью службу по смерти свою чрез два года; прописанные ж г-да Базилевские, привлекая противозаконно с нас Романа в свое подданство, первы чрез четыре года взимали за умершего брата Павла якобы в рублевом окладе подлежащие денги по 60 копеек, которому платежу оной брат наш вовсе неподвержен был, ибо по отходе его от зятя, той зять посполитом остался наличной и сам хозяин, а брат наш только малое время при нем прожил, а по том условно посылали в прошлом году при партикулярных своих повозках в Крым за солью; а прошедшего априля 16 числа, наставши приказчика своего слободы Хрещатой Юрия Яркого со многолюдством, гвалтовнически с нас Романа дом разорили, мати, також жену, детей и все движимое имение забрали и увезли в слободу свою Очеретоватую, а сам с нас Роман спасся побегом к брату с нас же Федору, по чему мы обидва, пришов в Сорочинцы, подавали на имя гна полковника миргородского Зенковского в полковую миргородскую канцелярию доношение с прошением защищения и отписания семейства и имения, так же и что мы суть точно фамилии гетмана Богдана Хмельницкого, о том имевшиеся в отца, с нас Федорова Евфима письменные документа [за]хваченные писара сотенного остаповского Якова Махненка отцем (кой уже умре) Павлом Махненком и по требованию не возвращены, а мати одного писара Махненка сказывала, когда де двадцать рублей дамо сыну ее писарю, то де возвратит. Просили ж мы, чтоб от него писара отобранные были и отданны нам, и что отцы наши по выходе их с Чигирина не были нигде в подданстве, а суть козаки считались на ревизии; и хотя з полковой миргородской канцелярии посыланы были указы не известно нам, в какой силе, только ничего не получили к помножайшим прозбам от гна полковника принуждены так отойти, а советовал только возможным образом забрати семейство. А мы, волочась в Сорочинцах от 24 априля сего году, лишились совсем по нинешнему местному времени хозяйства, приходим к крайнему бедствию, а паче и опасаясь ити в Остапье, потому что оные гда Базилевские страшат нас взятием и тюрьмою, ибо находившегося в нашу ж бытность в Сорочинцах козака остаповского Савку Валенка, привлекаемого ними ж в подданство [и он просил же] защищения, схватили и увезли к себе, и чтоб и с нами того не зделалось. Принуждены бежат до покровительства вашего графского сиятельства, и рабски просим, от честным милосердием от такова разорения нас защищать. И повеле

с нас Романа семейство з имуществом отобрать. Так же документа на наше шляхетство от писара сотенного Михненка отобрать же и вписать нас по способности в полк Полтавский в сотню Решетилловскую, и о том учинить высокомиловитое определение о сем низайше просят козаки полку Миргородского житель местечка Остапья Федор и Роман, ныне прозываемые Крикуны.

1775 года, июня 6

№2

14 (25) квітня 1775 р., Решетилівка. Лист-клопотання решетилівського сотника Харлампія Бузановського до остап'ївського сотника Федора Базилевського у справі Романа Крикуненка

Милостивый Гдрь Федор Федорович

Сего податель Роман Грыцков сын Крикуненко просил мене, чтобы я об нем вам милостивому гдрю, яко он при козаку сотне моей Якову Беленкому в ревизии сочиненной [1]764 года записан, учинил засвидетелствование, а как и по справке с ревизиею оного [1]764 года, в сотне моей сочиненною, явилось, что означенный Крикуненко подлленно за оным Беленким в его в то время будучой, записан, для того вас, милостивого гдря, покорно прошу объявленного Крикуненка в сие местечко на жителство, как он в сотне моей по ревизии записан, отпустит, чем изволите одолжить пребывающего к вашему благородию з всегдашним почтением неотменного.

Милостивый гдрь вашего высокоблагородия вернопокорнейшого слуги Харлампія Бузуновского

м. Решетилловки

д. 14 априля

1775 год

*Центральний державний історичний архів України, м Київ. – Ф.763. – Оп.1.
– №479*

This publication examines two documents, uncovered in the funds of Central State Historical Archives of Ukraine, concerning the case of enslaving the Bohdan Khmel'nyts'kyi posterity – Myrhorod regiments cossacks Fedir and Roman Krykunencko by the Bazylevs'kyi landowners.

Keywords: Bohdan Khmel'nyts'kyi, posterity, enslaving.

